

Enkele opmerkingen over de houding der zending tegenover de expansie van het Nederlands gezag

S. C. VAN RANDWIJCK

Het ministerie-Kuyper trad in 1901 op met de in de troonrede vervatte verklaring dat 'Nederland als Christelijke mogendheid verplicht [is] in den Indischen archipel de rechtspositie der Inlandsche Christenen beter te regelen, aan de Christelijke zending op vasten voet steun te verleen en geheel het Regeeringsbeleid te doordringen van het besef, dat Nederland tegenover de bevolking dezer gewesten een zedelijke roeping te vervullen [heeft]'¹. Deze visie was de weerspiegeling van wat in de kring der zending over het koloniale gezag, zijn roeping en zijn expansie werd gedacht. Er was toen nog geen sprake van een bewust Indonesisch nationalisme, noch ook van theologische critiek op de woordcombinatie 'Christelijke mogendheid'. De bekwaamste woordvoerder van de zending in die dagen, Dr. J. W. Gunning, heeft niet afgelaten een visie op de zending als een nationale taak te propageren. Immers bij het loslaten van het stelsel van exploitatie en het vervullen van een zedelijke roeping tegenover de bevolking kwam de regering steeds meer op een terrein dat de zending ook als het hare zag: niet slechts het prediken van het Evangelie, maar ook de vernieuwing der maatschappij behoorde in een brede visie op de zending tot haar taak.

Het is in het licht van het zoeven gezegde begrijpelijk dat zendelingen op vele plaatsen bij de bevolking die zij kenden en wier taal zij spraken, gepleit hebben voor onderwerping aan het Nederlands gezag en dat zij leger en binnenlands bestuur geholpen hebben bij het leggen van contacten met de bevolking: ik noem als voorbeelden de Bataklanden, de Zuider- en Oosterafdeling van Borneo, Halmahera en Poso. Ja zelfs heeft het hoofdbestuur der Utrechtse Zendingsvereniging herhaaldelijk aangedrongen op vestiging van direct bestuur op Nieuw-Guinea; zijn wens werd in 1898 vervuld². Dit zendingsbestuur stond hierin niet alleen: ook in het buitenland, o.a. in de Pacific en in Malawi (het vroegere Nyassaland) zijn voorbeelden te vinden van aandrang der zending, terwille van de bevolking, op vestiging van koloniaal bestuur³.

1. *Orgaan van de Nederlandsche Zendingsvereniging (ONZ)* (1902) 5.

2. *Berichten van de Utrechtsche Zendingsvereniging (BUZ)* (1898) 2; s. COOLSMAN, *De zendings-eeuw in Nederlandsch-Indië* (Utrecht, 1901) 819.

3. Voor de Pacific: A. A. KOSKINEN, *Missionary Influence as a Political Factor in the Pacific Islands* (Helsinki, 1953) passim. Voor Malawi berust een en ander op mondelinge mededelingen van een Schotse zendeling uit dat land.

Een ongetwijfeld typisch voorbeeld van de argumentatie waarmede zendelingen bijdroegen tot de onderwerping van de bevolking aan het Nederlands gezag, is het optreden van zending Ph. H. C. Hofman, de jongere collega van de pionierzending Dr. A. C. Kruyt in Midden-Celebes (Poso), tijdens diens verlof in Januari 1906. Tevoren was door het binnenlands bestuur aan de Toradjase hoofden duidelijk gemaakt dat voortaan in plaats van de Datu (zelfbestuurder) van Luwu, de 'Koempania' als heer van het land zou optreden. Wegen werden aangelegd, versterkingen (bentengs) geslecht. Toen later deze bentengs weer werden opgericht gingen Hofman, het Christen-hoofd Papa I Woente en een Minahassische onderwijzer naar het hoofd Tarama, de ziel van het verzet. Blijkens zijn eigen mededeling sprak Hofman toen ongeveer het volgende: 'Wel vriend, ons hart is bezorgd over U en over Uw leven; eerst gingt ge mede met de Koempania en werden op Uw last alle bentengs in deze streek vernietigd. Maar nu zijt ge eensklaps van gedachten veranderd en de vrede dreigt plaats te maken voor oorlog. Ge weet dat ik niet tot de Koempania behoor evenmin als toea Adriani en de onderwijzers, maar we kennen haar macht. Daarom zijn we gekomen om U te waarschuwen, opdat er niet door Uwe schuld bloed vloeie, want als ge weerstaat hebt ge Uw belofte van trouw gebroken. Ge weet dat Loewoe niet meer Uw heer is, want het gewoonterecht in dit land brengt mee, dat als de heer overwonnen is, de onderdanen moeten volgen. Daarom raden wij U aan alle bentengs te slechten en in vrede te leven, opdat gij rustig kunt tuinen en Uw rijst wel gelukke'. Hierna gaf Tarama toe⁴. Typisch voor de houding der zending is hier de diepe bezorgdheid voor de gevolgen van gewapend verzet, gepaard gaande met een zekere distantie tegenover het Nederlands gezag. Maar op de achtergrond speelt ongetwijfeld een positieve waardering van de gezagsvestiging mede.

Het positieve oordeel van de zending over de uitbreiding van het Nederlands gezag berustte op de verwachting dat enerzijds ter zake van onderwijs en medische verzorging etc. meer voor de bevolking gedaan zou worden, anderzijds op de verwachting dat het gouvernement aan bepaalde toestanden een eind zou maken. Na de vestiging van geregeld bestuur werden bv. in Poso koppensnellen, godsoordelen, heksenprocessen en stammenoorlogen verboden en dodenfeesten belangrijk bekort⁵. De hoofden die het vanouds vanzelfsprekend vonden om de hun toekomende macht te eigen bate te gebruiken, kregen in de bestuursambtenaren mannen boven zich die tot taak hadden hun een betere opvatting van bestuursvoering te leren. In de Zuider- en Oosterafdeling van Borneo kwamen vóór de vestiging van het Nederlands gezag algemeen heksenmoorden en -processen voor; zo sterk was deze adat dat hij bv. aan de Katinganrivier in 1940 nog gemiddeld eenmaal per

4. *Maandberichten van het Nederlandsch Zendinggenootschap (MNZ)* (1907) 22 vlg.

5. *Ibidem*, 20, 88; *MNZ* (1908) 139.

jaar kon worden geconstateerd⁶. In Tumbang-Lahang (Zuid-Oost Borneo) waren voor de bestuursvestiging de rijke stamhoofden gewoon slaven als mensenoffers op wrede wijze aan martelpalen dood te martelen. Nog in 1915 is daar het laatste mensenoffer gebracht⁷. De Karo-hoogvlakte (Sumatra's Oostkust) wordt beschreven als in bijna voortdurende staat van oorlog; 'iedere kampong is een vesting'⁸. Over Bolaang Mongondow (Noord-Celebes) wordt bericht dat de radja's en de adel zich met geweld wisten toe te eigenen wat de mindere man hun niet wilde geven. Sommigen, vooral onder de Minahassische immigranten werden in het blok gesloten omdat zij weigerden Moslim te worden. Ook de aandrang daartoe bleef, uiteraard in mindere mate, nog na de bestuursvestiging bestaan⁹. Onder de goede maatregelen van het binnenlands bestuur worden genoemd: het verzamelen van de verspreid wonende mensen in dorpen, wegeaanleg, vrijverklaring van slaven en pandelingen en grote invloed van de controleur op rechtszaken. Ook van het gebied der Sadan-Toradja's (Zuid-Midden Celebes) en van Soemba is bekend dat daar in slaven werd gehandeld vóór de vestiging van het Nederlands bestuur¹⁰.

De vestiging van het Nederlands gezag bracht verder geheel nieuwe opvattingen mede omtrent vrijheid van godsdienst. De vrijheid onder een Moslims zelfbestuur heiden of Christen te blijven of te worden is in de buitengewesten, behalve in Bolaang-Mongondow, vooral in de Ternataanse en Tidorese zelfbesturen op Halmahera in geding geweest. Toen de Hollanders de Spanjaarden en de Portugezen opvolgden in hun koloniaal bezit, hadden zij nl. met de sultan van Ternate de overeenkomst gesloten dat een Moslim die Christen werd, aan de sultan van Ternate zou worden uitgeleverd en een Christen die Moslim werd, aan de Compagnie. Nog in 1908 schijnt deze gedachte geleefd te hebben; nog in 1872 werd zij practisch toegepast¹¹. Tegen deze achtergrond krijgen de woorden van de resident van Ternate, gesproken bij de overgang van een aantal Tobelorezen op Halmahera tot het Christendom een bijzondere betekenis: 'De Alfoer die Christen wil worden is daarin geheel vrij, maar blijft onder dezelfde verplichtingen om belasting aan den sultan te betalen, heerendiensten te verrichten en aan de wettig aangestelde hoofden gehoorzaam te zijn. Hier ter plaatse wappert de Nederlandse vlag en heerscht vrijheid van godsdienst ... Een vorst heerscht over de lichamen maar niet over het geloof zijner onderdanen en ik zal niet dulden dat die vrijheid door iemand wordt geschonden'¹².

6. *Mededeelingen. Tijdschrift voor Zendingwetenschap iMTZ* (1940) 347.

7. *Ibidem*, 359.

8. *M7VZ*(1902)34.

9. *MNZ* (1907) 162-165; (1908) 96-97.

10. Voor het gebied der Sadan-Toradja's: w. BTESHAAR, *1901-1926. De gereformeerde zendingsbond na 25 jaren* ('s-Gravenhage, 1926) 91-92. Voor Soemba: D. K. WIELINGA, *De zending op Soemba* (Hoenderlo, 1949) 50-53.

11. *MTZ* (1928) 6, 124; (1929) 123.

12. *BUZ* (1898) 173.

De toestanden in de niet genoemde streken vóór de vestiging van het Nederlands gezag zullen die in de wel genoemde gebieden niet veel hebben ontlopen. In het bijzonder echter moeten de toestanden op Nieuw-Guinea ongeregeld en ruw zijn geweest: voortdurende oorlogen tussen de stammen, koppensnellen, mensenroof, slavenhandel, heksenprocessen en wreedheden tegenover schipbreukelingen behoorden tot de vaste gewoonten, die de daar sinds 1855 gevestigde zendelingen tot in hun onmiddellijke omgeving konden waarnemen. Zending F. J. F. van Hasselt schrijft: 'Op Nieuw-Guinea werd tot ongeveer 1900 slavenhandel gedreven, niet bedektelijk maar in het openbaar. De sultans van Tidore, van Ternate, hun vazallen van Salawati, Gebe, Waigeo, Misool, roofden slaven van Nieuw-Guinea, die naar Tidore en Ternate gevoerd werden. De belasting die de Papoea-hoofden moesten opbrengen, bestond voor een groot deel uit slaven. De meeste huisbedienden op Ternate waren Papoeese slaven. Tot op Menado en Ambon kwamen zij voor. En de Papoea's, althans de Noemforen, bezaten slaven die onder elkander verhandeld werden, die als huwelijksgift of bij betaling van boete van de ene hand in de andere gingen. Zolang die slaven en slavinnen krachtig waren, was het in het eigen belang der eigenaars om hen goed te behandelen, maar kleine kinderen, zieke, zwakke of oude slaven en slavinnen werden wel gedood, dikwijls onder beschuldiging dat zij behekst waren'¹³.

Resumerend: de zending heeft goede gronden gehad om van de vestiging van ons gezag een verbetering van het lot der bevolking te verwachten, ook al hebben de restanten van vroegere misbruiken vaak een taai leven gehad.

Ondanks dit alles was de zending niet zo naïef om geen bezwaren tegen de bestuursvestiging te vrezen. Zij was voldoende ingelicht door haar eigen mensen, - op Java met name door de zeer bekwame zending C. Poensen - over wat de consequenties van het binnendringen van de kapitalistische economie in een 'primitieve' maatschappij zouden kunnen zijn¹⁴. In 1894, schreef Poensen, was de Javaan, na afschaffing van de cultuurdiensten voor suiker, indigo en tabak, nog onderworpen aan diensten voor de koffiecultuur, drie soorten desa- of gemeentediensten, drie soorten herendiensten en drie soorten belasting in geld. Maar deze critische, grondige kenner van het Javaanse platteland merkt op dat de Javaan 'in zijn geschiedenis een tijdvak, maar voor de Europeesche overheersing of liever buiten haar toedoen, heeft doorleefd, dat hij aan zijn eigen Inlandsche Regeering wel tot een 38-tal verschillende belastingen moest opbrengen; in dien tijd was hij corvéable et taillable a merci in de volle beteekenis des woords'¹⁵. Uit uitlatingen van zendingsbesturen blijkt dat de zendingsleiding in Nederland niet blind was voor de bezwaren en ri-

13. *MTZ* (1933) 427.

14. Zie hierover: PH. VAN AKKEREN, *Sri and Christ. A Study of the Indigenous Church in East-Java* (Londen, 1970) 23.

15. *MTZ* (1894) 24 vlg., 56.

sico's der bestuursvestiging¹⁶. Zouden de voordelen van de verwachte afschaffing van wantoestanden als zoeven beschreven het winnen? Of zouden er toestanden ontstaan als beschreven door Poensen in de tijd voorafgaande aan het 'mindere welvaartsonderzoek'? In het algemeen kan men zeggen dat het eerste wel en het laatste niet het geval is geweest. In de gebieden der buitengewesten die in de jaren van de expansie van het Nederlands gezag onder daadwerkelijk bestuur kwamen, bestonden, daar waar de zending werkte, vrijwel geen botsingen tussen Nederlandse economische belangen en het bevolkingsbelang. Dit in tegenstelling met Java.

Afgezien van dit alles hadden verscheidene zendelingen die in de tijd vóór de bestuursvestiging onder 'hun mensen' hadden gewoond, moeite het feit te aanvaarden dat zij voortaan tot het heersende ras behoorden. Hun hieraan ontleende gezag was hun niet welkom; integendeel, de aard van hun werk bracht mede dat zij geen ander gezag wensten te genieten dan dat wat zij door de kwaliteit van hun werk konden verkrijgen.

Nauw verbonden hiermede is een ander bezwaar dat tegen de bestuursvestiging werd gevoeld. Vóór de komst van de 'Koempania' was de overgang tot het Christendom het resultaat van een beslissing die door geen suggestie aangaande de 'god der Hollanders' en zijn macht werd beïnvloed. Na de koloniale expansie moesten de zendelingen duidelijk maken, dat in tegenstelling tot wat men geneigd was te denken, het gouvernement aan hun onderwerping geen godsdienstige eisen verbond. De boodschap der zending kon niet langer los van de politieke achtergrond worden gebracht, met alle potentiële verwarring en ongeestelijke elementen die dit meebracht. Natuurlijk was het onvermijdelijk en goed dat ook de afgesloten gebieden van Indonesië eens werden opgenomen in het wereldverkeer. Maar voor de zending was het een onmiskenbare moeilijkheid dat zij partij werd in het krachtenveld van heidense bevolking, Moslimse zelfbesturen en neutrale (een in die wereld volkomen nieuw begrip!) maar als Christelijk beschouwde regering. In vele gevallen werkte deze situatie ongeestelijke beslissingen ten gunste van de machtige 'god der Hollanders' in de hand, al meldden verscheidene zendelingen dat zij hierover aanvankelijk te pessimistisch waren geweest¹⁷. Maar de bestuursvestiging kon ook een tegengestelde invloed hebben en de verbreiding van de Islam begunstigen. Het heidendom werd immers door allerlei bestuursmaatregelen ondermijnd (bv. verbod van koppensnellen), maar men wist dat het gouvernement de Islam ontzag. Zij die zich althans op één gebied van het leven aan de invloed van de blanke man wilden onttrekken hadden de neiging om na de bestuursvestiging niet Christen maar Moslim te worden. Een ander element was de bescherming die het gouvernement aan alle reizigers bood. Zo was volgens zendeling M. J. Gouweloos, onder de Tolaki van Zuid-Oost Celebes, 'voordat de Kompeni kwam geen sprake van

16. *BUZ* (1898) 2; (1900) 107.

17. *BUZ* (1907) 100 vlg.; *MNZ* (1910) 56.

Islam. Geen Boeginees dorst de bergen ingaan, wetende dat dit hem waarschijnlijk het hoofd zou kosten. Toen echter de Kompeni kwam konden ze rustig reizen en trekken, handelen en de Islam propageren. Het voornaamste hierbij was dat ze dit laatste deden 'in naam der Kompeni'. De bestuursambtenaren zouden het bevelen hebben, zeiden ze, en de goedgelovige en bevreesde bergbewoners namen het aan. De pitrah moest betaald worden, want die werd ... gedeeld door den Imam en den bestuursambtenaar¹⁸.

Het was dus niet zo, dat de zending zich niet bewust was van de bezwaren van de expansie van de Nederlandse macht voor haar arbeid. Maar de voordelen, die zij aanwezig achtte, zowel voor de bevolking als voor haar eigen werk, waren groter dan de nadelen. Uiteraard was er wel eens critiek van zendelingen op bestuursambtenaren, zoals trouwens ook het omgekeerde voorkwam. Maar een verzuchting in de geest van 'was er maar geen binnenlands bestuur' heb ik nooit gelezen, noch ooit door een zendeling horen slaken.

Tot dusverre sprak ik over de houding van de zending tegenover de koloniale expansie op de terreinen waar zij werkte. Zowel haar positieve houding als haar reserves vloeiden voort uit haar kijk op de belangen van de mensen waaronder zij werkte en die van haar eigen arbeid. Een geheel andere vraag is die naar haar oordeel over algemene koloniale beleidsvragen, met name de vraag naar de zedelijke rechtvaardiging van de koloniale expansie, zelfs als die, zoals vooral in Atjeh, met bloedvergieten gepaard ging. Heeft zij ooit deze algemene vraag opgeworpen, heeft zij ooit een mening uitgesproken over door anderen aangevochten punten van beleid als de poenale sanctie, herendiensten, of over vragen aangaande de 'ereschuld'? Was daar enige neiging tot concretisering van de uitspraak van het tweede-kamerlid H. Colijn op de voorjaarsvergadering der Nederlandse Zendingsvereniging in 1910 'dat wij mee hadden te helpen om Indië tot zelfstandigheid te brengen'¹⁹?

In het algemeen moeten deze vragen ontkennend worden beantwoord. Dit moet worden toegeschreven aan de oorsprong der zending uit het piëtisme, die haar ver hield van algemene politieke vragen. In de kringen van haar leiders in Nederland en van haar zendelingen overzee werd hierover zeer verschillend gedacht. Ik herinner mij een geval waarin zij eensgezind en met succes de aandacht heeft gevestigd op misbruiken bij de bestuursvoering door een bepaalde ambtenaar, met name inzake herendiensten. Maar tegen de herendiensten als zodanig heeft zij nooit bezwaar gemaakt, ongetwijfeld op grond van de overweging dat een belasting in arbeid in een wereld van latente werkeloosheid voor de mensen zelf meer voordeel opleverde dan nadeel meebracht. Ik ken geen uitlating van de zending over de poenale sanctie, stellig omdat zij niet werkte onder mensen op wie zij van toepassing

18. ONZ (1924) 114-115; zie ook *ibidem* (1917) 143 vlg., (1919) 158.

19. ONZ (1910) 95.

was. Het zelfde geldt voor de oorlog in Atjeh. Scherpe critiek heeft zij geoeffend - alweer vanuit haar arbeid en grondige plaatselijke kennis van zaken - op het beleid ten aanzien van het volksonderwijs dat na ongeveer 1930 steeds minder op de dorpsmaatschappij was ingesteld²⁰. Maar met dit en andere critische oordelen over bepaalde aspecten van regeringspolitiek bevinden wij ons reeds buiten de vraag naar de houding der zending tegenover de expansie van de Nederlandse macht. Er was in de zending, met name op Oost-Java en tot op zekere hoogte op West-Java, sympathie voor het opkomende nationalisme. Maar ook al zag zij in de latere jaren de problematiek van de koloniale verhouding veel duidelijker dan in de jaren van de expansie zelf, zij heeft deze expansie nooit veroordeeld. Zij wist uit ervaring - en beter dan vele critici van toen en nu - aan welke toestanden het Nederlands gezag een einde had gemaakt en welke mogelijkheden de inschakeling van afgelegen gebieden in het wereldverkeer in beginsel opende. Zij was veel te nuchter om niet te weten wat in die jaren het alternatief was voor het Nederlands gezag. Zij heeft zich aan enige romantisering van de prae-koloniale natuurstaat evenmin schuldig gemaakt als aan de romantiek van het 'daar werd wat groots verricht'.

Concluderend moet men zeggen dat de zending, gezien vanuit de dogmata der huidige anti-koloniale orthodoxie, in de tijd der koloniale expansie wel zeer ketterse inzichten aanhing. Wil men die in hun tijd verstaan dan moet men vragen naar het toenmalige alternatief. Het is niet de eerste taak der zending geweest na te denken over algemene politieke vragen en de meningen van hen die haar dienden waren op dit punt zeker verdeeld; men kan dit haar zwakte noemen. Haar taak was allereerst om, reeds lang voordat de aandacht voor de mensen in de ontwikkelingsgebieden zo algemeen was als thans, aan deze mensen te prediken en voor hen te werken.

Literatuur

J. KRUYT, *Het zendingsveld Poso. Geschiedenis van een confrontatie* (Kampen, 1970); F. C. KAMMA, e.a., *Kruis en Korwar. Een honderdjarig waagstuk op Nieuw-Guinea* ('s-Gravenhage, 1953); J. WARNECK, *Sechzig Jahre Batakmission* (Berlin, 1925); A. HUETING, 'Geschiedenis der zending op het eiland Halmahera', *MTZ*, LXXII (1928), LXXIII (1929), LXXIV (1930). Van al deze geschriften geldt dat zij in de eerste plaats als zendingsgeschiedenis zijn geschreven en dat de houding van de zending tegenover de expansie van het Nederlands gezag en de daarmee samenhangende vragen vaak niet uitdrukkelijk en soms slechts in het kort wordt besproken.

20. H. KRAEMER, 'Het volksonderwijs en de crisis', *Koloniale Studiën*, XVII (1933) i, no 2, 113-144.

De houding van de Nederlanders in Indonesië zoals deze weerspiegeld wordt in de toenmalige letterkunde

R. NIEUWENHUYS

Een onderwerp als dit eist van mij een omschakeling. Ik zeg dit niet om mij bij voorbaat te dekken voor kritiek, maar ik moet wel vaststellen dat ik van huis uit geen socioloog ben en zelfs geen sociaal historicus, maar litterair historicus, en dat betekent dat ik anders tegenover het litteraire document sta. Mijn uitgangspunt is de literatuur en dat betekent dat ik met litteraire criteria werk die voor de socioloog en voor de historicus niet relevant zijn. En ook al bepaal ik mij niet tot de specifieke litteraire genres als de roman, de novelle en de poëzie, ik doe toch een keuze op grond van de litteraire kwaliteit. En daarmee beperk ik mijn materiaal. Om u een voorbeeld te geven: als men mij vraagt (en dat heeft men weleens gedaan) of ik de figuur van de journalist Karel Wybrands tot de letterkunde reken, dan zeg ik 'nee', niet omdat hij geen romans of novellen heeft geschreven, maar omdat hij slecht schrijft. Wat Wybrands schrijft is echter wel 'voer voor sociologen', vooral als men de rol kent die hij in de Indische samenleving heeft gespeeld.

Het schrijven, de behoefte de pen op papier te zetten, om uiting te geven aan gedachten, gevoelens en ervaringen, in welke vorm ook, in brieven, in dagboeken, in reisverhalen of in de specifieke vormen van de literatuur, veronderstelt een zekere ontwikkeling. De schrijver behoort daardoor vanzelf tot de maatschappelijke bovenlaag. En deze bovenlaag werd in de negentiende eeuw overwegend door tötöks gevormd - dat zijn de volbloed Europeanen, dat is dus de blanke groep. Eerst later, na de emancipatie van de Indo-Europese groep in het begin van de twintigste eeuw, kwam daar enige verandering in. In ieder geval blijken de schrijvers bijna uitsluitend tötöks te zijn. Indo-Europese schrijvers vinden we blijkbaar niet. Een uitzondering in de negentiende eeuw is bijvoorbeeld de resident Valette, de zwager van Couperus, maar hij is geheel in Nederland opgevoed. Het is overwegend deze uiteraard kleine topgroep die wij in de literatuur leren kennen. Van wat de anderen dachten, van wat - letterlijk! - de zwijgende meerderheid dacht of voelde, weten we eigenlijk niets, omdat er in de literatuur vrijwel niets van overkomt.

Soms alleen kunnen we indirect wat te weten komen van haar opvattingen, van hoe zij over de Indonesiër dacht en hoe haar houding tegenover hem was. De schrijfster Carry van Bruggen heeft als jong Hollands vrouwtje enige jaren in Deli gewoond. Ze heeft over die tijd een roman en een aantal verhalen geschreven. Die